

Проблеми, здобутки та перспективи інтегрального дослідження розвитку лексики української мови

Наше сьогодніня позначене активним утвердженням **методології інтегрального дослідження** лексичного складу мови. Для з'ясування закономірностей розвитку лексики української мови на значних хронологічних відтинках учені застосовують теорію систематизування лексичних одиниць за комплексами парадигматичних, синтагматичних та словотвірних характеристик. У вітчизняному й зарубіжному мовознавстві теорія системного дослідження лексики представлена працями Ю.С. Апрессяна, Є. Бартмінського, Л.А. Булаховського, А.А. Бурячка, В.О. Винника, Ю.М. Караулова, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, М.М. Пешак, В.С. Русанівського, Ю.С. Степанова, Л.О. Струганець та ін. дослідників.

Сучасний етап інтегрального вивчення мовних систем позначений створенням нових фундаментальних лексикографічних праць синтетичного типу, серед яких шеститомний Ідеографічний словник російської мови за ред. Н.Ю. Шведової, Етимологічний словник української мови в 7-и томах за ред. О.С. Мельничука, ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» за ред. Є.А. Карпіловської, кореневий словник Є.А. Карпіловської, одностомний словник української мови за ред. В.В. Жайворонка, Великий зведений орфографічний словник сучасної української мови за ред. В.Т. Бусла та ін.

Інтегральними, або синтетичними вважають такі словники, в яких «за об'єкти опису й пояснення править не окрема мовна одиниця, а сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільними ознаками форми, змісту або вживання у мовленні» (КСК: 5). Електронні інтегральні словники відтворюють динаміку мовної системи та її норм, забезпечують теоретичні дослідження фактичним матеріалом про закономірності стратифікації лексики, співвідношення активного й пасивного фонду, загальноновживаної й термінологічної лексики тощо, тобто увиразнюють особливості й закономірності розвитку мови як складного системно-структурного утворення, що забезпечує пізнання, комунікацію, художню творчість мовців тощо. З використанням методології інтегрального упорядкування лексики створюється нині новий 20-томний Словник української мови. Комп'ютерні технології дозволять збирати й досліджувати значні за обсягом масиви лексики, а внаслідок

інтегрально-ідеографічного моделювання з'являється можливість створювати нові лінгвістичні об'єкти, які відтворюють структурно-функціональний лад мови певних часових зрізів та об'єктивують динаміку лексико-граматичної системи в діячності, на значних хронологічних відтинках.

Сподіваємося, що на ниві активної розбудови сучасних інтегральних досліджень лексики **новий академічний Зведений словник** лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст., який завершують укладати співробітники відділу лексикології та лексикографії, матиме належне використання та визнання, і основне, – забезпечить перспективу системного вивчення закономірностей розвитку української мови (від часів І. Котляревського до наших днів) та розбудову макронаукової парадигми знань, що поєднає досягнення міжгалузевих наук (лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвоконцептології та ін.) і базується на здобутках інтегральної лексикографії. Зведений словник містить реєстри 20 відомих лексикографічних праць різних за типами та часом створення, тому він є інтегратором уже здобутих знань, а також основою та знаряддям для розбудови наступних системних досліджень.

Новий академічний зведений словник – це універсальний інтегральний словник, що відтворює багатомірові здобутки народу-творця, визначних письменників, учених, а також вітчизняних і зарубіжних лексикографів, кожен з яких віддав значні духовні й розумові здібності задля збереження й розвитку словникової скарбниці мови. Усі лексикографи – минулих епох і сучасні – вважали і вважають слово елементом Вічності, засобом зв'язку між попередніми та майбутніми поколіннями, тому сукупний досвід, відтворений Зведеним словником, це, в першу чергу, **скарбниця української духовності й культури**. Це загальнонаціональне надбання й результат категоризації і концептуалізації українцями внутрішнього і зовнішнього світу.

Кожен рядок новоствореного зведеного словника – це історія утвердження слова – питомого чи запозиченого – в мовній системі, а також розгорнута історія способів лексикографування слова різними авторами у словниках різного типу й часу створення. Нижньою межею лексикографічного відтворення історії слів української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. є словник української мови П.П. Білецького-Носенка, укладений на початку XIX ст. й опублікований В.В. Німчуком 1966 р. Лексичний склад сучасної української мови відтворений у Зведеному словнику Українським орфографічним словником (за ред. В.Г. Скляренка), Великим зведеним орфографічним словником та Великим тлумачним словником української мови (за ред. В.Т. Бусла). Інноватикон представлений словником нових слів та значень Л.В. Туровської та Л.В. Васильковою. Запозичена лексика відбита словником іншомовних

слів О.С. Мельничука. Новітню іншомовну лексику аналізуємо за Сучасним словником іншомовних слів, укладеним О.І. Скопненком та Т.В. Цимбалюк-Скопненко. Вагоме місце посідають перекладні та тлумачно-перекладні словники, зокрема Словарь української мови Б.Д. Грінченка, Українсько-англійський словник К. Андрусичина і Я. Кретт, Малорусько-німецький словник З. Кузеля та Я. Рудницького та ін. Залучено матеріали енциклопедичних словників. Отже, зібрана й упорядкована різноаспектна інформація про розвиток лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. Інтегральний характер словника визначається інтегральним характером його вокабулярію та систематизуванням лексикографічних параметрів різних словників. Кожна лексична одиниця супроводжується граматичними та функціонально-стилістичними маркерами, позначено наголоси, відбиті усі нюанси графічного відтворення варіантів слів, в тому числі й на сучасному етапі розвитку мовної системи.

Динамічний стан сучасної мовної системи Зведений словник відтворює переліками слів, що відрізняються наголошуванням у різних лексикографічних джерелах (*акінезія, аплазія, асиметрія, анізометрія, асфіксія*) та написанням (*аква-аеробіка і аквааеробіка, бліц-візит і бліцвізит, аля фуришет, а-ля фуришет і аляфуришет*).

Складна **історія асимілювання** слів упродовж віків представлена у словникових статтях Зведеного словника вертикально упорядкованими переліками варіантів. Для певної частини слів такі переліки є досить детальними (як-от для слів *ангел, агрус, бавовна, боклага, бусурман, бескед, верблюд, полуниця* та ін.). Вони відтворюють об'єктивний стан конкурування варіантів слів протягом віків і забезпечують об'єктивне підґрунтя теоретичному осмисленню динаміки мови та мовних норм. Систематизування варіантів – це з'ясування механізмів розвитку мови та таких важливих традиційних проблем, як сутність слова, сутність мови, мовна норма, співвідношення домінанти й варіанта, заголовкове слово, лексикографоване слово тощо. Укладання зведеного словника – це постійний пошук відповідей на ці питання і це формування потужної бази даних для наступних інтегральних досліджень динаміки й динамізму мови. **Варіювання слів**, за визначенням Яна Горецького, відтворює динамізм мови [3: 9], її постійну напругу, виявляє шляхи утвердження домінанти серед варіантів.

Інтегрування даних про історію запозичення слова *бавовна*, яке за даними ЕСУМ прийшло з німецької мови через посередництво чеської та польської мов (ЕСУМ: I, 107), у Зведеному словнику ілюструє складний процес асимілювання слова, відтворює історію зміни його форми й семантики. У

Словнику української мови П.П. Білецького-Носенка (поч. XIX ст.) засвідчені варіанти слова **бавовна**: *ба вельна, ба вильна, ба вольна, ба вульна* зі значенням «хлопчатая бумага» (БН: 48). У Словнику Б.Д. Грінченка (поч. XX ст.): *ба волна, ба вина і ба вуна* зі значенням «хлопчатая бумага, вата» (Гр: 16). У сучасній українській мові слово бавовна має 4 значення (ВТС: 51). Сучасні словники засвідчують активне творення похідних з основою **бавовн-**: *бавов- завод, бавовноткацтво, бавовняно-лавсановий, бавовняно-люцерновий* та ін. Варто зазначити, що переліки давніх форм слів часто збігаються з тими, що подані укладачами Етимологічного словника української мови, але ре- естр слів сучасної української мови об'єктивує розвиток словотвірних гнізд чи поняттєвих груп слів на сучасному етапі. Отже, **новизна** Зведеного слов- ника полягає у повномасштабності й різноаспектності зібраного матеріалу.

Компоненти словотвірних рядів у структурі Зведеного словника позначені маркерами **разом з, при** та **окр. і при**, які забезпечують інтегрування інформації про дериваційні властивості слів і є основою моделювання українського словотворення. Детальне моделювання дериваційних відношень слів здійснюємо за матеріалами перекладних словників УНС та УАС, автори яких використали прийоми гніздового упорядкування лексичних одиниць. Зіставлення структури словотвірних гнізд, відтворених в УНС та в УАС, поглиблюють наші знання про динаміку розбудови системи похідних слів. В УНС, наприклад, маємо тільки одне похідне слово *автоматичний* під вихідним *автомат*, а в УАС – 3 похідних: *автоматичний, автоматизм, автоматичність*. Слово *звислий* в УНС має теж одне похідне (*звислість*), а УАС реєструє кілька однокореневих слів: *звисло, звисистий, звисність, звисник*.

Зведений словник детально відтворює процес асимілювання складних слів, творення нової лексики з використанням інтернаціональних терміно- елементів (*біо-, гідро-, еко-, гео-, нео-* та ін.), засвідчує гібридні слова тощо. За сторінками Зведеного словника простежуємо ті закономірності динаміки українського лексикону, яким присвячені сучасні фундаментальні праці колективу авторів за редакцією Н.Ф. Клименко та Є.А. Карпіловської (монографія «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [5], ідеографічний словник нової лексики), нова монографія О.О. Тараненка «Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови» [15] та ін. Яскравим прикладом відтворення багатьох динамічних змін слугує фрагмент Зведеного словника від **агро** до **агусі**. Тут і історія складних слів з основою *агро-*, які детально аналізує Н.Ф. Клименко у зіставленні з основою *земл-*, нові назви зі словників ВТС, ВЗОС, Орф-9 (*агроєкосистема, агробіогеоценоз, агрозоотехнік, агрозоотехніка, агрополітика, агропродукція*,

агрохімікат, агроценологія) та ті, що подані в 11-томному СУМі (*агробіолог, агробиологія, агробаза, агроділянка, агрокомплекс*), написання *агро-* з літерою г, що позначає щільний задньоязиковий звук у словах *агрокурс, агронавчання, агроправило*, відібраних з Українсько-німецького словника З. Кузеля та Я. Рудницького, велика кількість варіантів слова *агрус* (*агрес, агрест, атрис* та ін.), паралельне вживання г і ґ (за даними різних словників) у словах *агу, агування, агувати, агушеньки, агусі*. *Агусі* – у словниках ВТС, ВЗОС, Орф-94, Орф-9, *агусі* – у словниках СУМ, Орф-75, Гр, УРС, Орф-9. Отже, життя українства, його архетипи й нові тенденції, закономірності концептуалізації довкілля й стратифікації лексики, утвердження норм слововживання й правопису – це ті важливі моменти, яким присвячено Зведений словник української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.

Зіставлення реєстрів давніх і сучасних словників, охоплених Зведеним словником, відтворює співвідношення давнього, нового та інертного фондів лексики. Наукові засади дослідження цих фондів обґрунтовує нині В.В. Німчук у праці «До проблеми про об'єкт і зміст курсу «Історія української літературної мови» [7]. За матеріалами Зведеного словника простежуємо традиційно активну розбудову іменникової системи, зокрема її потужного термінологічного фонду й системи емоційно-оцінної лексики, в першу чергу, найменувань людей; виявляємо помірний розвиток інших частин мови. За спільним реєстром аналізованих словників (СУМ, ВТС, Орф-75, Орф-94, Орф-9, ВЗОС, ОЕ, БН, Ж, Гр УНС, УАС, УРС) будують **модель лексичного ядра мови**. Повномасштабну модель лексичного ядра мови зможемо одержати після завершення редагування Зведеного словника. Нині констатуємо, що спільним реєстром для лексичних одиниць, об'єднаних літерами **а, б, в, з** і частини **п**, є 386 слів, серед яких:

іменники: *агрус, англісець* (у БН – *англієць*), *аптека* (у БН – *обтека*), *аптекарь* (у БН – *обтекарь*), *аркуш, аришин, баба, бабак, бибинець, бабуня, бабуся, бавити, бавовна, бавовняний, багатир, багаття, багач, багнище, базно, бадилля, базар, бакалія, бандура, бандурист, барвінок, барило, батіг, батько, баитан, баяра, бджола, безталання, бесіда, битва, бік, білка, благовісник, блоха, блощиця, бовдур, богомілья, божевілля, болото, бондар борошно, борщ брехня, брехун, брунька, будинок, бузок, бур'ян, бусурман, вареник, варта, вдячність, ведмідь, верблюд, вертеп, верша, весілля, вечеря, вечір, вихор, забава, завада, завірюха, завіт, закон, запаска, засік, збіжжя, зброя, збруя, згряя, змова, зневага, зозуля, зоря, зуб та ін.; **прикметники:** *англійський, аркушевий, бавовняний, безталанний, бідний, білий, блакитний, богомільний, брехливий, важкий, вартовий, весільний, задрісний, залізний,**

збройний, звичайний, зелений, злидений, злий, злосливий та ін.; дієслова: бавити, бажати, базікати, балакати, бачити, бенкетувати, бити, бігати, білити, благати, брати, бряжчати, бубоніти, бурхати, бурчати, везти, вередувати, верещати, витати, забажати, завдати, залицятися, зарікатися, здолати, здужати, зміцнити, зробити та ін.; прислівники: абияк, байдуже, близько, вельми, завжди, заздалегідь, зненацька та ін.

За матеріалами давніх словників відтворюємо, в першу чергу, ту частину лексичного складу мови, яка складає нині пасивний фонд мови. Варті уваги ті забуті, загублені слова, які певний час перебували лише на сторінках давніх словників, а зараз оживають на сторінках Зведеного словника і частково відновлені укладачами сучасних орфографічних словників. У низці праць ми подавали переліки слів, які свого часу не були введені до 11-томного СУМ [11–14]. За підрахунками М.М. Пилинського таких слів – 25 тисяч [9]. Серед них реєстрові одиниці Словаря української мови Б.Д. Грінченка: *збірслов* зі значенням «словник», *збіросвіт* – «точка, в якій сходяться промені світла», *забігайло* – «услеслива людина», *зайдисвіт* – «волоцюга», *зазнайбіда* – «бідолаха», *замерзляки* – «бурульки», *засадич* – «хліб», *зсипа* – «кошик», *злюбини* – «обряд сватання» та ін.

Серед забутих слів багато прислівників, які, звичайно є надлишковими в сучасній літературній мові, проте вони вкрай важливі для реконструкції історії розвитку мови. Зі Словника Б.Д. Грінченка добираємо такі надлишкові форми прислівників: *забезвинно, забезневинно, забіч, завалисто, заввишечки, завгеть, завздалегідь, завглибки, завжде, завтаришки, завчасто, завсюди, захолодка*. У структурі Зведеного словника вони мають лише один індекс. Загальну систему прислівників, змодельовану за матеріалами аналізованих словників, поповнюємо сьогодні за Українсько-англійським словником К. Андрусишина і Я. Кретт: *азбучно, акцентовано, анемічно, арбітражно, ароматично, асексуально, астрологічно, атлетично, атонічно, виправдально, виснажено, високодостойно, високодушно, високолетно, високомудро, витруджено, вичорнено, забрехано, завадливо, зависло, звеличено, звучально, згорнено, землисто, зенітно, зернисто, зигзагувато, зігріто, зігноровано, зіллясто, зіпсуто, злучно, злющо, знеохочено, знужденіло, золотодайно, золотоцвітно, поконвічно, полігамічно, політехнічно, поліфонічно, поліційно, половинно, помирено, понадхмарно, попідземно, посесійно, посмагло, поспіло* та ін. Сотні таких прислівників в Українсько-англійському словникові К. Андрусишина і Я. Кретт позначені знаком астериску і кваліфікуються як можливі, потенційні. В структурі Зведеного словника частина таких прислівників має два індекси (УАС та Орф-9), що вказує на їх функціонування в сучасній

українській мові: *амбітно, антропологічно, аполітично, артикуляційно, архітектурно, ахроматично, високоавторитетно, височенно, задиракувато, залесливо, золотосяйно* та ін.

Варто зазначити, що перекладні словники (УАС та УНС) є багатим джерелом вивчення українських відповідників до іншомовних слів. До українських слів відсилають автори УНС при лексикографуванні таких лексичних одиниць як: *абзац – відступ, абонемент – передплата, аеродром – літальний апарат, аероплян – літак, акомпаньямент – супровід, активний – діяльний, алюміній – глинець, амортизатор – відпружник, ангідрид – безводник, артерія – б'ючка, астма – дихавиця, генеалогія – родовід, декольте – виріз, дентальний – зубний, еквівалент – рівновартник, репродуцент – відтворювач, хлорофіл – зеленець* та под.

Зведений словник подає також розлогі словотвірні ряди, в першу чергу, за матеріалами УАС та УНС. Отже, кожна сторінка Зведеного словника – це скрупульозне відтворення динаміки розвитку українського лексикону й української лексикографії. Можливо, це і є ті сторінки тезауруса, про які мріяв свого часу Л.В. Щерба, наголошуючи на необхідності лексикографічного відтворення історії виникнення та функціонування слів. На основі хороших історичних словників, – зазначав учений, – можемо відтворити історію лексичного складу й поняттєвої структури мови, простежити, як кожне слово виникло, як розвивалося, коли перейшло до пасиву [16: 295]. Проте, для повного втілення задуму визначного вченого, на нашу думку, сьогодні слід виконати ще один різновид роботи – збагатити лексичний тезаурус семантичною інформацією, хоча б родовими й видовими ідентифікаторами значення слів, які подані в тлумачних словниках, на основі яких в автоматизованому режимі можна буде моделювати гіперо-гіпонімічну структуру змістової сфери мови. У такий спосіб забезпечимо дослідження етапів та закономірностей розгортання провідних ідей мовомислення народу упродовж кількох століть, вийдемо на рівень узагальнення знань з української концептології, укладемо антологію концептів українського мовомислення та словник констант української культури.

М.Ф. Алефіренко порівнює долю слів з долею людей, проте, наголошує учений, доля слів є набагато складнішою й дивовижнішою, ніж доля людей. Слова є свідками життєвого шляху людей різних поколінь. «Розвиток мовних значень краще, ніж будь-яка хроніка, відбиває долі людей, їхні інтереси, звичаї, вірування, способи мислення» [1: 7]. Дивовижні історії розвитку українського лексикону постають зі сторінок Зведеного словника. Сьогодні ми піднімаємо ту частину давньої лексики, яка була важливою для попередніх

покоління, але з часом стала пасивною чи забутою. На основі давніх слів з потужною народною енергетикою та прозорою внутрішньою формою реконструюємо звичаї й уподобання українців минулих епох, визначаємо традиційні, забуті та нові способи категоризації дійсності. Фонд давньої лексики, зібраної зі сторінок словників П.П. Білецького-Носенка, Є. Желехівського, Б.Д. Грінченка, Д.І. Яворницького, виявляє потужне традиційне творення емоційно-оцінних назв **людини**, серед яких *ледар, баглий, байдала, бадич; буркало, буркун, бурчун; верзило, бовдур, довгеля; гладуля, буруля*; давні назви **їжі** (*бараболінник, валюх, вергун, верчик, буцик, брусик* та н.), назви **посуду** (*варильник, водяччик*); назви свійських **тварин** (бадя «ледачий віл», буян «неслухняний віл», *багрий* «сіро-білий віл», *барна* «темно-сірий віл», *барнуля* «червоно-бура корова»); назви **податків** та повинностей (*покошевне* і *покошещина* (у БН зі значенням «податок з млина, один ківш зерна з кожної мірки»), *покушевне* і *покушещина* (у БН – «податок з того, що продавали в бочках») та ін.

Зведений словник засвідчує традиційне теоцентричне спрямування українського мовомислення. Аналіз тієї частини лексики, яка охоплена словами з першим компонентом **бог-** та його варіантами, виявляє продуктивність богословської лексики у минулому і активне її поповнення сучасними лексемами. У зведеній таблиці, яку ми уклали на основі аналізованих словників, а також першого тому 20-томного СУМ, СУМЖ (за ред. В.В. Жайворонка) та кореневого словника Є.А. Карпіловської, охоплено 177 слів (від слова *Бог* до *богуміллячко*): *Бог, богдай, богиня, богобійний, богобійність, богоборчий, богобоязкий, богобудівник, боговидець, боговідступник, боговподоблення, боговтілення, богоданий, богодухновенний, богозневага, богозневажник, боголюбно, Боголюдина, Богомати, богомілець, богомільно, богомудрий, богонатхнений, богообраний, богопоклоніння, богослів'я, богохранимий, богошукання* та ін. [12: 69–72]. В 11-томному СУМі зафіксовано 50 слів, майже третина від аналізованих. У нових словниках (ВТС, Орф-9, СУМ-20) зареєстровані лексеми *боговтілення, боговшанування, богопоклоніння, богоодкровення, богонетхнення, богознання*. Окрім того, за Словником А.М. Нелюби «Словотворчість незалежної України» виявляємо слова *богобагатство* та *богопахнути*. У словниках Є. Желехівського, Б. Грінченка та словнику К. Андрусишина та Я. Кретг зареєстрована лексема *божо*: «1. По божьому. 2. О душевном состоянии: хорошо, приятно, сладостно» (Гр: 82). В УАС до прислівника *божо* додається також стійке сполучення слів *жити по-божому* (УАС: 37). У Словнику Б.Д. Грінченка знаходимо назву рослини *божа благодать*, дитячі назви Бога, стійкі сполучення слів *Бозя калачі везе* та *Бозя свариться* зі значенням

«Так кажуть дітям, коли грім гримить», *Піти до Бозі* («Піти до церкви») тощо. Таким чином, за зведеним реєстром, макро- та мікроструктурними характеристиками давніх і нових словників моделюємо історію богословської й сакральної лексики в українській мові XVIII – поч. XXI ст. Зі сторінок Словника української мови Д. І. Яворницького, 160-літній ювілей якого святкуємо цьогогоріч, дізнаємося, що слово *безбожченко*, яке зафіксоване тільки в цьому джерелі, позначає не ту людину, яка не вірить в Бога, а «человека без національного чувства» (Я: 18). Такі приклади переконують, що лексичний тезаурус містить важливу лінгвістичну, культурну й мовно-аксіологічну інформацію й слугуватиме наступним інтегральним дослідженням розвитку мови, духовності й культури.

І, основне, Зведений словник може бути вагомим піддрунтям розбудови текстово-ілюстративного фонду, адже саме на його основі можна визначати новизну слова та створювати нові індекси для реєстрації авторів нової та актуалізованої лексики. Кожен письменник чи учений може мати власний індекс в новій інтегральній лексикографічній системі, яка поєднуватиме здобутки формування генерального реєстру лексичного складу мови XVIII – поч. XXI ст. з текстово-ілюстративним фондом.

Створення універсальної лексикографічної системи, яка об'єднує лексичний і текстовий фонди, має відбуватися поетапно. Важливими етапами інтегрування лексичного й текстово-ілюстративного матеріалу вважаємо такі: 1) формування на основі Зведеного словника нової інтегральної лексикографічної системи «Структура та функціонування українського лексикону XVIII – поч. XXI ст.», база даних якої буде поповнена семантичною та функціонально-стилістичною інформацією; 2) створення навігаційної системи, яка передбачає зв'язки між показниками форми, змісту та функціонування лексичних одиниць; 3) системне опрацювання даних з метою підготування нових типів словників; 4) формування нових словників (тлумачного активного типу, загальнономовного ідеографічного, словника варіантів слів, неологічних та авторських словників тощо). Інтегрування лексичного й текстового фондів забезпечить інтегрально-ідеографічне моделювання закономірностей українського мовомислення, сприятиме поглибленню теорії лексикології, лексикографії, семасіології, лінгвоконцептології, лінгвокультурології тощо. Переходимо до активної розбудови макронаукових досліджень на основі досягнень інтегральної лексикографії.

Створення інтегральної лексикографічної системи передбачає ґрунтовне вивчення метамови академічного тлумачного словника, який найбільш повно й об'єктивно відображає структуру й функціонування мови як системи

[8]. Із врахуванням принципів комплексного відтворення структури та функціонування мови укладено сьогодні ідеографічний словник за ред. Є.А. Карпіловської та Словникові матеріали «Нові й актуалізовані слова та значення» за ред. О.М. Тищенко. В обох словниках наявна інформація про місце слова в системі мови й узусі, здійснена семантико-граматична параметризація, паспортизовані ілюстрації тощо. Отже, поступово утверджується формат інтегрально-ідеографічного упорядкування лексики у нерозривній єдності з ілюстративним матеріалом. Проблема полягає в тому, щоб поєднати значення кожного слова (ЛСВ) з тією ілюстрацією, якою воно найкраще розкривається.

Досвід 11-томного академічного Словника української мови визначає і структуру наповнення текстово-ілюстративного фонду. Такий фонд повинен містити усі стильові різновиди мови, які забезпечать інтегральне дослідження мови як органічного поєднання раціонального й образного. Структура досліджуваних текстів повинна забезпечити моделювання **цілісної картини світу**, яку М.В. Пименова визначає як суму теоретичних (філософсько-наукових), позатеоретичних (релігійно-художніх) та донаукових форм пізнання [10: 34]. Якщо в базі даних будуть представлені усі стильові різновиди, то модель функціональних властивостей мови відповідатиме сучасному розумінню сутності мови та її функцій, яке відбито у визначенні В.В. Колесова. Мова, – зазначає учений, – це «загальна цілісність і системна єдність усіх знаків, категорій і структур мовленнєвої діяльності, необхідних для створення, зберігання та використання ментальних образів (мислетворча функція), спілкування (комунікативна функція) та художньої творчості (естетична функція) народу» [6: 7].

Особливої уваги заслуговує опрацювання текстів відомих письменників-учених. Упевнена, що усі, кому пощастило мати поетичні твори ученого-граматиста І.Р. Вихованця, переконані, що текстові ілюстрації ученого будуть окрасою нового тлумачного словника. А.П. Загнітко у передмові до поетичної збірки Вихованця «Славень зажуреній мамі» наголошує, що творчість Івана Романовича визначається найважливішим концептом нашого життя – **ЛЮБОВ** [2: 9]. **Любов, життя, сім'я, краса довкілля, думка, слово, мова, рідний край** – це ті концепти-образи, навколо яких зосереджуються роздуми автора про Вічність, людину як центр Всесвіту, гармонію розуму й краси. Визначний теоретик-граматист постає зі сторінок своїх поезій як тонкий лірик і неперевершений художник, естет. Весняний розквіт світу поет малює й озвучує. «Художники весни і музиканти готують фарби трепетні і звуки» – проголошує автор, і деталізує цей процес такими художніми засобами:

*акорди весни, засинене весною небо, вітер-скрипаль, ударила весна березнем по струнах, горобці.. змахом крил розбруньковілих бризкають весною у зашарілий світ, ..шуганням-мерехтінням здиблених дієзів у замузичену весняну рань. Симфонія весни, оркестр життя, мажорні, сонячні гами – усе задля того, щоб відтворити образи: «бринить-переливається краса», «гречками-хвилями всміхається земля», «земля пливе музично-океанно», «фортисимо стрясє світ», «дерев зеленіюжні камертони», «озерами ніжності хлюпає в серце Волинь» та ін. Іван Романович активно поповнює неолексикон словами різних частин мови: іменниками (*медовість, трояндність, безжур'я, дощів'я, цютлив'я, замрія, безліс, славень, срібнодзвоння, зеленодум'я*), прикметниками та дієприкметниками (*весняносяйний, злotosяйний, святомудрий, зеленіюжний, зеленopiшиний, сумнавий, розвеснілий, розбруньковий, завеснений, засонцений, занебеснений*), прислівниками (*думно, кленово, твердинно, титанно, хвилинно, замрійно, невабом, океанно, музично-океанно, жовтолисто*). Учений і поет утверджує мовні норми й традиції національного мовотворення, а також навчає нас творити нові слова й нові художні образи. То ж рубрику «Мова творів визначних учених» слід вважати однією з найважливіших в інтегральній лексикографічній системі. Це той блок інформації, який сприймається як «зразок суспільного спілкування» (за визначенням С.Я. Єрмоленко) [4: 420], підкреслює сутність поняття **мовна норма** і є **нормою літературної мови** (за визначеннями М.М. Пилинського, В.В. Німчука, К.Г. Городенської, О.О. Тараненка та ін. учених).*

Заслугує на увагу й та частина науково-термінологічної літератури, якою була збагачена вітчизняна наука початку минулого століття. Деякі термінологічні словники нині перевидаються (в тому числі й «Словник зоологічної номенклатури. І. Назви птахів» М.В. Шарлемана), але ще велика кількість народних назв птахів залишається поза лексичними базами даних. Більше того, сучасні загальномовні словники (в силу свого призначення) не реєструють деяких орнітологічних назв (*маковій, макодзьобик* та ін.), які були зібрані Л.А. Булаховським у праці «Славянские наименования птиц», яка вважається фундаментальною в розбудові слов'янської ідеографії [11]. Українська орнітологія оперує десятками слів для позначення птахів певного виду. Учені підраховали, що найбільшу кількість народних назв має найменша співоча пташка *волове око* (80 слів), дятел – 61, іволга (вивільга) – 48, одуд – 47, крячок – 36, чайка – 32, індик – 25. Хотілося б такі назви мати в єдиному інтегральному реєстрі. В 11-томному СУМ, за нашими підрахунками, зареєстровано лише 280 назв птахів. Назв риб, до речі, в СУМі – 146, назв жуків – 44, назв метеликів – 25.

Зведення різних груп лексики в єдиній інтегральній лексикографічній системі із застосуванням прийомів ідеографування забезпечить створення такої бази даних, яка дозволить моделювати структурно-функціональний лад мови в усій складності його вияву. Це шлях до об'єктивування динаміки мовної системи та мовних норм, закономірностей концептуалізації та категоризації дійсності, а отже до створення нових ґрунтовних досліджень мовних та культурних досягнень українців. Інтегральне моделювання актуалізує важливі традиційні лінгвістичні проблеми та визначає нові, переконує в необхідності глибокого всебічного аналізу усіх розрядів лексики та розбудови текстово-ілюстративного фонду мови.

Джерела

- АРСУН** Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
- БН** Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
- ВЗОС** Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 896 с.
- ВТС** Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
- Гол** Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів: 1994. – 461 с.
- Гр** Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – Т. I–IV. – К., 1907 – 1909.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – Т. I–VI. – К.: Наукова думка, 1982 – 2012.
- Ж** Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Т. I–II. – Львів, 1886.
- КСК** Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда з вершинами-омографічними коренями / Є.А. Карпіловська. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. – 912 с.
- НСЗ** Нові слова та значення: словник / Інститут української мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К.: Довіра, 2009. – 271 с. – (Словники України).
- НАСЗ** Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) Кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко, авторський

- колектив: В.О. Балог, Н.Є. Лозова, Л.О. Тименко, О.М. Тищенко. [Ін-т української мови НАН України] – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
- ОЕ** Орфоепічний словник української мови: В 2-х т. / Уклад. М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, В. В. Чумак, Г. М. Ярун. – К., 2001.
- Орф-75** Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. – К., 1975.
- Орф-94** Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Вид-во “Довіра”, 1994. – 864 с.
- Орф-09** Український орфографічний словник / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; заред. В. Г. Скляренка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с. – (Словники України).
- СІС** Словник іншомовних слів / заред. О. С. Мельничука. – К., 1986.
- СНУН** Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник / Укладач А. Нелюба. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
- ССІС** Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2006.
- СУМ** Словник української мови. – Т. I–XI. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМЖ** Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
- СУМ-20** Словник української мови: [в 2-ти т.] – Т.1: А–Б / [укладачі: Шевченко Л.Л., Чумак В.В., Ярун Г.М., Шевченко І.В., Бугаков О.В., Білоноженко В.М.]. – К.: Наук. думка, 2010. – 912 с.
- УАС** Українсько-англійський словник / Уклад. К. Андрусишин і Я. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990. – 1163 с.
- УНС** Українсько-німецький словник / Уклад. З. Кузеля і Я. Рудницький. – Лейпциг, 1943. – 1494 с.
- УРЕ** Українська радянська енциклопедія: В 12-и т. – К., 1977–1985.
- УРЕС** Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. – К., 1967–1968.
- Я** Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т.1 (А-К). – 408 с.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Вихованець Іван. Славень зажуреній мамі : поезії / Іван Вихованець ; передмова Анатолія Загнітка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 116 с.
3. Горецький Ян. Динамічність і динаміка в мові [переклад з словацької М.М. Пешак] / Ян Горецький // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 7–10.
4. Єрмоленко С.Я. Норма мовна / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюктаін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 420–421.
5. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2008. – 336 с.
6. Колесов В.В. Язык, речь, ментальность в XVIII веке / В.В. Колесов // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И. Карасика: в 2-х ч.; отв. соред. В.В. Колесов, М.Влад. Пименова, В.И. Теркулов. – Киев: Издательский дом Д. Бураго. – Изд. 2-е, испр. – Часть 1. – С. 7–15.
7. Німчук В.В. До проблеми про об'єкт і зміст курсу «Історія української літературної мови» / В.В. Німчук // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 161–173.
8. Пешак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики: монографія / М.М. Пешак. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 200 с.
9. Пилинський М.М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 25–32.
10. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
11. Сніжко Н.В. Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. в інтегральних дослідженнях та компаративістиці / Н.В. Сніжко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 27. – С. 174–185.
12. Сніжко Н.В. Сакральна лексика в загальномовному тезаурусі / Н.В. Сніжко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Вип. 569. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 67–74.
13. Сніжко Н.В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. / Н.В. Сніжко // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–127.
14. Сніжко Н.В. «Словарь української мови» за ред. Б.Д. Грінченка в інтегральному моделюванні розвитку лексики та лексикографії / Н.В. Сніжко //

Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 19–30.

15. Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.): Монографія / О.О. Тараненко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.

16. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Natalia SNIZHKO

Problems, achievements and prospects of the integral study of the vocabulary of the Ukrainian language

Author determined the importance of the new academic summary index of vocabulary of the Ukrainian language late XVIII – early XXI century for the development of modern integrated studies of the dynamics of language system. The methodology proposed for a systematic study of vocabulary of collected 20 old and new dictionaries, lexical modeling kernel language, discharges of active and passive vocabulary, the ratio of general vocabulary and terminology, stylistically neutral and marked, filling conceptual groups, variant and synonymic series and so on. It is outlined an approach to determine ways of building electronic language thesaurus and its illustrative text-fund.

УДК 811.161.2.373.374.